

Vallás az elemi iskolákban.*)

Ujabb események és vitakozások a közönség figyelmét nagy mértékben a mi nyilvános elemi iskoláink ügyére irányították és különösen azon intézkedésre, mely azokban a vallásos nevelés érdekében eszközöltetett. Az időpont nem látszik alkalmatlannak, hogy egy nyugodt pillantást vessünk arra a haladásra, mely e részben már megtörtént és azokra a feladatokra, a melyek még megoldandók maradtak.

A mi angol elemi iskolai rendszerünk — ha rendszernek lehet nevezni — lényegesen különbözik attól a rendszertől, mely az európai és amerikai szárazföldön érvényben van. Azt egészben véve nem alkotta valamely államférfi vagy bölcselelő, hanem azzá, a mivé lett, a fejlődés lassu folyamata és a tapasztalás tanítása által jutott el. Nem olyan felekezeti (denominational) rendszer, miként Alsó-Canadában vagy némely német államban, a melyik fölteszi, hogy minden egyes polgár, akár katolikus, akár protestáns, kétféle vallásos oktatást kap, közköltségen a nyilvános iskolában. Nem is olyan, miként Franciaországban vagy az Amerikai Egyesült Államokban, egy tisztán világi rendszer, a mely a közös iskolából mindenféle theológiát kizár és az egyházaknak hagyja fenn, hogy saját iskoláikban és saját költségükön pótló oktatást adjanak. A próbálgató erőmegfeszítések, engedmények és békés kiegyenlítések hosszú sorának szüleménye; és ámbár az egyformaságot és részarányosságot nélkülözi, mint sok más angol intézmény, az idők folytában megmutatta, hogy van ereje magát a változott körülményekhez, az angol nép érzelmeihez, hagyományaihoz és vallásos véleményéhez alkalmazni.

Ez az általános állítás tisztán megvilágíttatik két módon: 1. az önkéntes (voluntary) és felekezeti iskoláknak, mint a nyilvános oktatás egy részét teljesítő intézeteknek elismerése által; és 2. azoknak az adó alapján létesült iskoláknak szervezete által, a melyek az iskolaszékek (School-Boards) tevékenysége által hozattak létre. 1839-től fogva, a midőn legelőször eszközölt ki engedményeket az újból szervezett Nevelés-Tanács Bizottsága, le az 1870. törvényjavaslatig,

*) Fitch jeles angol neveléstani írótól közöljük e cikket. Teljesebb megértésére meg kell jegyeznünk, hogy az anglikán papság álláspontja a községi iskolákra nézve, hogy azokban az anglikán hitvallás taníttassék, a mi neveléstani szemponttól eltekintve, a nem-anglikán vallásu protestánsok érdekeit is sérti. E törekvés ellen irányul e cikk, felölve az egész angol iskolai rendszert, mi annak különös értéket kölcsönöz.

a munkásság, melyet a Nevelési Ügyosztály végrehajtott, a helyi és önkéntes testületek segítsége által eszközöltetett. Az állam nem állított iskolákat és nem tett lépéseket annak megkísértésére, hogy olyan iskolákat segítyezzen, melyeknek nem volt elegendő költségük. Az csak önkéntes tevékenységre támaszkodott; a helyi bizottság kezeire volt bízva a tanító választása, a vallásos és másféle oktatás menete és az általános igazgatás feletti ellenőrzés; és tetszés szerinti évi adományokat tett csak azon egyszerű feltételek alatt, hogy a tanítónak legyen kellő minősítése és hogy az iskola nyitva legyen a felügyelésnek és alkalmazkodjék a törvénykönyvben leírt szabályokhoz. 1870. óta további feltételek nélkül megkivántatik, hogy az iskolának mindenik osztályában két órán keresztül megszakitás nélkül világi oktatás adassék és a szülők követelhetik a felmentést az olyan vallásos oktatás alól, a melyet nem helyeselnek.

A községi iskolák (Board-Schools), a melyek azóta állítottak, az 1870-iki törvényjavaslat intézkedéseivel összhangzólag, ugyanazon neveléstani föltételeket kell hogy teljesítsék. Évi adományokat kapnak, részben a tanulók száma és részben a tanítás sikere által határozott mérték szerint, a mi a tanulók hivatalos vizsgálata alkalmával mutatkozik. Az iskolaszékeknek szabadságukban áll a vallásos oktatást illetőleg úgy irányítani intézkedéseiket, hogy az csak ezen feltételnek legyen alávetve: semmi oly vallásos káté vagy vallási formula ne taníttassék az iskolában, a mely kizárólag valamely felekezeté. Ez a jól ismert Cowper-Temple záradék.

A nyilvános nevelésnek ilyen rendszere Siegés Abbásnak, vagy a Napoleon Codex szerkesztőinek szükségképpen úgy látszanék, mintha nem volna benne egység és logikai összefüggés. De legalább annyiban sikerült, hogy az országban minden egyes gyermeknek hozzáférhetővé teszen egy nyilvános ellenőrzés alatt álló és több vagy kevesebb sikerrel az országgyűlés által megállapított szabályokhoz alkalmazkodó elemi iskolát. És annyiban kibékítette a nyilvános nevelés iránt érdeklődő különböző vallásos és emberbaráti testületeket, hogy azok magukat nem tartják távol; mindnyájan elfogadták az államszabta feltételeket; mindnyájan elfogadták segítségét és a Nevelési Ügyosztálylyal (Education Department) hűségesen együtt működnek a nyilvános nagy munka végrehajtásában. Ezek az eredmények méltók a megnyerésre, a részarányosságnak és elméleti tökéletességnek még némi rovására is.

Az önkéntes (voluntary) iskolák folytatólagos elismerése, a melyeket nagy részben vallásos testületek — mint az elemi iskolák iránti nemzeti gondoskodásnak egy részét — állítottak, a fő és a legjellemzőbb vonása az angol rendszernek. És hosszú életem folyamán, a melynek több mint felerészét az iskolákkal és nevelőintézetekkel való közvetlen érintkezésben töltöttem el, megtanultam nagyrabecsülni az önkéntes tevékenységnek az állammal való együtt munkálását. Az a tevékenység minket különbféle iskolákkal lát el, a melyeknek mindenike arra törekszik, hogy egészséges elemi oktatást szolgáltatson, de módszerre és az administratio sok kisebb részletére

nézve lényegesen különböznek egyik a mástól. Nevelési szempontból ez a különbség nagy fontossága, minthogy a legkevésbé kívánatos, hogy az ország minden iskolái egy jellegűek legyenek. Azonfelül a felekezeti iskolák az állam szolgálatában az értelmes, emberbaráti és vallásos személyeknek egy nagy testületét szolgáltatják, a kik gyakran közeli rokonszenves atyafiságban vannak a gyermekekkel és szülőikkel és a kiknek igen hatásos segítségük nem érvényesülhetne egy olyan rendszer alatt, a melyet teljesen az állami vagy a közgazgatási tisztviselők ellenőriznének.

Mindazonáltal a mellett a buzgóság és törekvés mellett is, a mely által — a nevelési törvény meghozatala óta — az önkéntes iskolák felállítottak és fentartottak, úgy, hogy a tanulók átlagos száma, a mely 1870-ben azokban az iskolákban 1.152,389 volt, 1892-ben 2.300,377-re emelkedett, a községi iskolák tanulóinak száma a növekedésnek még sokkal gyorsabb mértékét tünteti fel, és a Nevelési Ügyosztály legutóbbi értesítője azt bizonyítja, hogy a tanulók átlagos száma azokban az iskolákban, a melyekben 1874-ben 138,293 volt és 1876-ban fölemelkedett 328,071-re, 1893-ban elérte az 1.704.130-at. Évről-évre a növekedés összege közti aránytalanság a kétféle iskolában mindinkább feltűnő lesz; és ekkép a vallásos tanítás minősége a községi iskolákban mindinkább a bőrében jár az angol nép annak a nagy részének, a mely értéket tulajdonit az efféle tanításnak.

Most 2.392 iskolaszék van Angliában és Walesben. A törvényben megengedett szabad választásnál fogva, 91 ezen iskolaszékek közül elhatározta, hogy a vallást egyáltalán kihagyják iskolai munkájuk tervéből; ezek közül az iskolaszékek közül 70 van Walesben, 21 Angliában, de ezek csaknem kivétel nélkül elrejtett, kevés népességű falvakban vannak. A többi iskolákban, beleértve mind a mezővárosiakat és nevezetes helységeket levőket, a bibliát olvasatják és nagy gondot fordítanak a vallásos tanításra. Birmingham csaknem egyedül áll azon városok között, melyek azt kívánják, hogy a Szentírást magyarázat és commentár nélkül kell olvasatni. De általában azt lehet mondani, hogy az iskolaszékek elvben megegyeznek azon politikával, melyet a londoni iskolaszék kezdetben elfogadott.

Ez iskolaszék szabályzata kiköti, hogy a biblia olvastassék és abból az erkölcs és vallás alapelveit illetőleg oly magyarázatot és oktatást kell adni, a melyek a gyermekek tehetségeihez illenek. A tanítók továbbá arra utasítatnak, hogy a leczkéket, a mennyire lehet, tegyék gyakorlativá és ne fordítsanak figyelmet a szükségtelen részletekre. Egy rövid tervrajz készítettett a szabályszerű haladó leczkékre való előkészülés céljából, mely magában foglalja a Miatyánkot, Tízparancsolatot, szent életleírásokat, a bibliának történelmi részét, Idvezítőnk életéből tényeket és leczkéket, a főbb példázatok és olyan mondatoknak könyv nélkül való megtanulását, a melyek igazságosságot, mérsékletet és szülők iránti engedelmeséget vésnek a tanuló elméjébe. Ezekből a tárgyakkól az iskolaszék tisztviselői időszakonként szabályszerű vizsgálatokat tartanak; és az iskolaszék szívesen fogadta Beck Ferencznek és a vallásos iratokat

terjesztő Társulatnak azon ajánlatait, hogy a szentírás ismeretére jutalmak osztassanak ki. Az ekkép kiosztott jutalmak és bizonyítványok nagyra becsültetnek. A legutóbbi vizsgán a vezértanítóknak meg volt engedve, hogy a tanítványok 10% részét bocssássák fel a magasabb harmadik osztályba a szentírásban való egy speciális írásbeli vizsgára. Ekkép megvizsgált 6,908 fiu- és leány-tanuló közül 1,027 nyert díjakat és 2231 kapott jogot bizonyítványhoz. A fokozatos oktatásnak, vizsgáknak és díjaknak hasonló rendszere van a növendék tanítókra nézve is és a vizsgáztatók értesítői bizonyítják, hogy a tanítók kötelességeiknek erre a részére nagy gondot fordítanak.

Ezen intézkedések lényege, mely a megváltoztatandók megváltoztatásával, azt lehet mondani, általánosan uralkodik és az egész rendszert jellemzi, abban áll, hogy az iskolaszékek sikeresen törekednek arra, hogy a gyermekeket isteni félelemben, az ő igéje iránti tiszteletben, a bibliai történelem és költészet meglehetősen ismeretelen és annak egyszerűbb erkölcsi szabályai szerint és különösen Idvezítőnk életének és tanításának ismeretében neveljék fel; de az nem része a tanító kötelességének, hogy vitatkozó theologiai oktatást adjon, vagy hogy megengedje, hogy iskolája propagandául szolgáljon bármely kiváló vallásos felekezet hitczikkei számára. Senki sem kételkedhetik, a ki az iskolákat jól ismeri, hogy ezen határok között nagyon értékes vallásos és erkölcsi tanítás közöltetik az iskolákban, és hogy az ilyen oktatásnak a gyermekek magaviseletére és jellemére és a nemzet vallásos életére való befolyása mélyen érezhető.

Némelyek úgy gondolkozhatnak, hogy az visszaesés, midőn mi a bibliai oktatásról úgy beszélünk, mint a melynek nagy civilizáló ereje, felemelő és finomító befolyása van az értelmi életre. De a kérdésnek ezt a részét nem kell észrevétlenül hagyni. Mr. Matthew Arnold megszokta volt azt tenni jellemző világossággal és erélylyel. Mindig arra hivatkozott, hogy az irodalom lényeges tényező volt a jellem és izlés művelésében és ez nagyban támogattat k magasabb iskolákban a régi klasszikus írók tanulmányozása által. De a nép nagy tömegére nézve a műveltségnek ez a faja csak egy módon érhető el:

„Csak egy irodalom van, egy nagy irodalom, melynek megértésére a nép elő van készülve, ez a bibliai irodalom. Ámbár messze állnak attól, hogy teljesen elő lennének készülve arra, de némileg elő vannak és ez az egyedüli nagy irodalom, a melyre némileg elő vannak készülve. Ha a költészetnek, bölcsesletnek és ékesszólásnak, ha általában a tudománynak van hatalma és jótékony csodát mivelő ereje a nevelésben, csak a biblia utján van sok alkalmak a népnek arra, hogy hozzáférhessen a költészethez, bölcsészethez és ékesszóláshoz. A tehetség oly hurjai érintetnek ez által az oktatás által, a melyek a népiskolai oktatásnak semmi más részével nem érhetők el, még pedig különböző húrok, nemcsak egyedül a vallásos húr. A biblia a gyermekre nézve az elemi iskolában csaknem az ő egyedüli érintkezése a költészetrel és bölcseslettel. Mindazok, a kik becsülik a bibliát, biztosan megnyugodhatnak abban, hogy a bibliát ily módon

ismerni és birni: a legbiztosabb mód a biblia hatalmának és hatássóságának kiterjesztésére.

És e nézetnek több különleges esetre való kiterjesztésében, értesítőinek egyikében azt a tanácsot adja az iskolai ügyvezetőknek, tanácsot, a melyet országszerte már tényleg elfogadtak az iskolaszékek: A bibliai történelemnek egész vázlatát tegyék az iskolai munkának részévé; a legjobb zoltárokat, az Ó-Testamentum történelmi és prófétai könyveiből a legválogatottabb mondatokat, az Új-Testamentum főbb példázatait, értekezéseit és intéseit válasszák ki könyvmélkül való megtanulás végett. Ez nem okoz féltékenységet, s ha mégis okoz valamit, hozzanak az illetők némi áldozatot a kitűzött cél végett. Némelyek azt fogják mondani, hogy a mit mi ajánlunk, az csak nagyon kis hasznát mutatja a bibliának, mégis ez az, a min a bibliának magasabb haszna fölépíthető és ennek elfogadása az egyedüli eszköz arra, hogy a mi elemi iskoláink szűk oktatásában a fel-emelő és lelkesítő elemet megmentsük a vallás-politikai nehézségnek való feláldozástól.“

Semmi tényleges nehézség nem emelkedett az iskolaszék igen egyszerű és értelmes programjának értelmezésében és gyakorlati végrehajtásában. Az elméleti nehézségekről valójában nagyon sokat beszéltek a vallási gyűlésekben, szószékeken és a vallásos lapok szerkesztői, a kik nem tudják elhinni, hogy bármely vallásos oktatás megérdemelje nevét, a melyik nem kedvez valamely különös felekezet vagy párt érdekeinek.

Ezek az elméleti nehézségek mindazonáltal nagyobbára ismeretlenek magukban az iskolákban. Az ügyes tanító, a ki szemtől-szemben találja magát a kicsi gyermekekkel, a ki némileg ismeri természetüket, jelenlegi éretlen véleményeiket, szellemi és erkölcsi szükségleteiket, hamar észreveszi, mily végtelenül csekély és a dologra nem tartozó a tárgy, a mely a versenyző pártok jelszavát és a felekezetek külső vitáinak rendes tárgyait szolgáltatja. Ilyen tanítónak, vagy valójában bármely gondolkozó keresztény szülőnek, valószínűleg a legkisebb gondja, hogy vitába álljon egy fiatal gyermekkel a felett, hogy mi a különbség az anglikán és dissenter, a baptista és az unitárius hitcikke között. Ezek a különbségek kétségkívül komolyak és jelentőségteljesek lesznek, a mint az életkor előre halad és a mint a vélemények formálódnak. De kicsi, vagy semmi jelentőségük sincs egy kis gyermek előtt és az elemi oktatás szervezetében egészen helyen kívüliek.

A mi községi iskoláink tanítóinak rendszeren teljes tudatuk van az ők erkölcsi felelősségükről. Sok közöttük az anglikán nevelő intézetekben neveltetett, mások más oly intézetekben, a melyek jóllehet, alakilag nincsenek összekötve egy felekezettel sem, mindazáltal teljesen át vannak hatva a vallásos szellemtől. Nem választottak volna oly pályát, a melyen a jellemnek és erkölcsi befolyásnak oly nagy fontosság tulajdonítottatik, ha nem készültek volna elő a vallásos oktatás közlésének oly módjára, hogy a vezetők kívánalmait tettleg és szellemileg töltsék be. És minden tapasztalat azt bizonyítja,

hogymint testület, teljesen megbízhatók. Alig hallottam valaha panaszt akár a miatt, hogy a kívánt dolgot nem tudják tanítani, akár a miatt, hogy megkísértették volna befolyásukat arra használni, hogy a gyermekeket egyházukhoz vagy isteni tiszteletük formájához vonzzák.

Mindazonáltal némely helyeken rég mutatkozik a hajlam a békés együttlét megzavarására és annak követelésére, hogy határozottabb dogmai előadás vitessék be a Board vallásos tanításába. Szent Pál dekánya (Dean) mindig úgy írja le ezt a tanítást, mint a dissenter vallás tanítását, ámbár nem tudom, hogy valaha kijelölte volna, hogy akár a nonconformistáknak általában véve, akár valamely dissenter felekezetnek melyik megkülönböztető hitcikkelyei tanítottak valaha a községi iskolákban. Lord Salisbury, a ki látszólag elfelejtette, hogy a Cowper-Temple záradék sok kitünő egyházi embernek, beleértve néhányat az ő kitünő kartársai közül is, szives belegegyezésével 23 év óta életben van, helyesnek gondolja azt irni le nekik, hogy egy oly szabadalmazott, rugalmas vallást találtak fel, a mely minden lelkiismeretre rákényszeríthető egy kis nyomással. Mr. Coxhead egy iskolába megy, a hol a gyermekek véletlenül éppen azt olvassák, hogy Idvezítőnk szülei miként mentek fel Jeruzsálembe és az anya hogyan fedhette meg gyöngéden az ő fiát ezekkel a szavakkal: „Atyád és én szomorkodva kerestünk téged“ és kérdezvén a tanulókat, ki volt atyja a mi Urunknak, azt a feleletet kapta: József. Ő nagyon megütközött ezen eretnekségnek felfedezésén, ámbár nem mondja, hogy valószínűleg anglikán iskolában is ezt a feleletet kapta volna. Azt sem mondja meg, hogy miféle magyarázattal óvta volna meg a kicsinyeket ettől a tévedéstől és tette volna a megtestesülés mély titkát érthetővé előttük; vagy miféle elképzelhető kedvező hatása volna a gyermek lelkiismeretére, jellemére és vallásos életére az orthodox fannak elfogadása.

Ezek és más ellenvetők sokat panaszkodnak a vallás tanításának a községi iskolákban meg nem felelő voltáról és azt, mint theologiai rendszert, hiányosnak mondják. Ez tökéletesen igaz. Természetes, hogy hiányos. Minden elemi oktatás hiányos. De a gyakorlati kérdések, melyek eldöntendőek, ezek: „Az effajta tanítás a legillőbb-e az iskoláskorhoz?“ A hitcikkelyekben és kátékismusban való oktatás mennyiben szolgálta a kis gyermekeknek igazabb és egészségesebb alapot arra a keresztény hitre és magaviseletre, a mely a mint remélhetjük, valamikor jellemezni fogja a felnőtt embert? Ezek oly kérdések, a melyek több figyelmet igényelnek, mint a mennyiben eddig részesültek. A priori okoskodással és a valódi tapasztalásra nem hivatkozva, nem lehet csodálni, ha az emberek így okoskodnának: „Minden vallás alapja a hit.“ A hit az isteni lényre és az ő emberhez való viszonyára vonatkozó bizonyos állításoknak (propositio) elfogadását jelenti. Ezért a keresztény gyermek nevelésében az első elem az alaphit beoltása kell hogy legyen. De hogyha az inductio egyszerűbb és bölcsőbb módszerét elfogadjuk és a kérdésekre azon világitásnál felelünk, a melyet a gyermeki természet alkatánál és a nevelési tapasztalatnak másra, mint a vallási tárgyakra irányuló

módjánál ismerünk, nagyon különböző végeredményhez jutunk. Bár mely más tárgyból egyetlen ügyes tanító sem tartja az ő első kötelességének, hogy a tanítványának véleményét megalkossa, hogy olyan állítások igenlésére szoktassa, a melyeket az nem ért. A nyelvészet-, történelem-, physika- vagy mennyiségtudományokban való terjedelmesebb és bölcsészeti általánosításokat nem helyezi a gyermek elébe pályájának kezdetén, hanem sokkal későbbi lépcsőfokokon. Az első leczkék arra vannak szánva, hogy érdeklődést keltsenek a tárgy iránt, hogy lássák el a tanítványt tényekkel, vezessék gondolkozásra, adjanak oly oktatást, a mely érthető és hogy készítsék el elméjét annak jövőbeli megszerzésére, a mi nehéz. Azt teszik fel, hogy először jó az ismeret, azután a vélemény. Ezt az eljárást miért kellene megfordítani az egyik legfőbb tárgy, a vallás dolgában? Természetesen könnyű egy engedelmes gyermek beleegyezését biztosítani minden állítás iránt, ámbár eltaszító és érzékfeletti, ha azok a tekintélyesektől ajánltnak neki. De a beleegyezés nem hit; nem is vélemény és semmi élettéljes vagy hatásos czélből nem lehet hitnek nevezni. Érett korában nézzen vissza bárki az ő gyermek korára és kérdezze meg magától, hogy a credonak könyv nélkül való megtanulása minő hatással volt aztán az ő értelmére és lelkiismeretére, vagy a kátékismusban lévő szentségi hatásosság elméletének magyarázata mennyire segítette őt későbbi, élete vallásos meggyőződésének megalakításában és nem fog hibázni az egész elemi iskolai dogmatikai tanítás problémáját új világitásban szemlélni.

Példának okáért ott van az apostoli hitforma, a mely 18 különböző állítást foglal magában s a melyről a hagyomány azt mondja, hogy az első tizenkettő mindenikéhez külön-külön hozzájárult egy a 12 tanítvány közül. Ezen állítások közül némelyek, mint a csodálatos fogantatás és a szenteknek egyessége nagyon titokzatosak; mások, mint a pokolba való leszállás és a test feltámadása gyakorlatilag megszűntek sürgettetni a mi templomainkban, vagy az újabb kereszténység élő hitének bármely részét alkotni; és mások különböző fokozatokban valósággal érthetetlenek a gyermek előtt. Lehetetlen azt hinni, hogy e tételeknek élő szóval elmondása valamely valódi nevelési célra szolgáljon akár vallási, akár értelmi tekintetben. Mégis sok jó keresztény ember ezt az ajakkal való szertartást lényegesnek tartja. Sőt a nevelési ügyosztály tüzetes véleményét adott arra nézve, hogy az apostoli hitformát a községi iskolákban taníthatják és azzal nem sértik meg a nevelési törvény 14-ik szakaszát. Ezt a rendkívüli határozatot, azt mondják, a korona jogász hivatalnokai is helyeselték azon alapon, hogy a kérdésben levő tiszteletre méltó formulare nem kizárólag valamely részleges egyházé, hanem közös minden keresztény felekezettel. A föltevés teljesen alpnélküli. Az apostoli hitformát a non-conformista imaházakban nem mondják el, sem pedig a vasárnapi iskolákban nem tanítják. Igaz, a Wesleyanok belefoglalják egyházi szertartásukba (Liturgical Service) és az ifjuság számára jóváhagyott kátéjukba. De sem a liturgia, sem a káté használatát nem erőszakolja semmi hatás; mindkettő a helyi gyülekezeteknek tetszésére

van hagyva; és tény, hogy a Wesleyán templomoknak és iskoláknak nagy és növekedőben van azon száma, a melyekben az teljesen elhagyatott. Bármí legyen tehát a törvény szavainak törvényszerű és technikai magyarázata, nem férhet kétség hozzá, hogy jelenleg Angliában az apostoli hitforma tényleg anglikán formula és használata a községi iskolákban ellenkezik Mr. Forster törvényjavaslatainak egész szellemével és irányával. Ezt annyira elismeri a londoni iskolaszékek még azon pártja is, melyet illendőség szerint dogmatikai pártnak lehet nevezni, hogy nem merészelnék felszólalni a hitcikk befogadásáért; de a határozott dogmatikai oktatásnak egy vagy más alakban oly nagy fontosságot tulajdonítanak, hogy a mult ápril 13-iki tanítókhoz intézett jól ismert körlevelükben a maguk számára egy hitcikket alkottak, abból a célból, hogy az legyen oltalomlevele a hitnek és hogy tegye lehetetlenné a bibliának minden unitáriusok szerinti vagy más tévhitű magyarázatát. Jogosan lehet kétkedni, vajjon ez a terv végrehajthatik-e? Augustinusnak és Szt. Tamásnak, a niceaei és tridenti zsinatoknak új követői egy nagy conclaveban gyűltek össze a Viktoria parton (Embankment) és otromba kísérletet tettek arra nézve, hogy a keresztény hit lényegét egy új formába kebelezzék be, a mely a középkori Scholastikusok vagy a latin egyház előtt ismeretlen volt, egy oly formába, a mely az Athanasius-féle hitcikk névtelen szerzőjének szemében, veszélyesen közel vitte volna őket az anathemához, mint a szentháromsági dogma megrontóit, vagy mint a Sabellius-féle eretnekségnek valamely új módosítóit. Azt hiszik, hogy a kereszténység ügyét szolgálják a dogmának alaki és szóbeli állításai által. E szót: „keresztény“, először ők vitték be a tanító tanításába, ez oly találmány, a mely vagy azt a titkos gyanut árulja el, hogy utoljára is a biblia magában véve nem keresztény és annak egyszerű, értelmes használata nem valószínű, hogy biztosítsa a keresztény hitet; vagy másként azt jelenti, hogy jövőre nehezen megmagyarázható kérdéseket kell felállítani és az iskolaszékekben valamely pártot fel kell hatalmazni oly kérdések használatára, melyek a tanítók személyes hitét megpróbálják és nekik felekezeti előnyöket nyújtanak. Így nem lehet egy nemzet vallásos életét emelni és a gyermekeket az erkölcsi és vallásos érzetnek megnyerőleg és az igazság szeretetére nevelni és oktatni. A kik ily eszközöket ajánlanak, azoknak idézhetni Hecubanak Priamushoz intézett ezen jól elköptatott szavait:

Non tali auxilio, nec defensoribus istis Tempus eget.

Egy egyszerű hivatkozás a történelem tanítására nagyon fogná mérsékelni azoknak várakozását, a kik azt remélik, hogy a credo és dogma segélyeivel az ők sajátlagos felekezetük érdekét mozdítják elő a keresztény egyházban. Az egész 18-ik százon keresztül nyilvános jellegű iskolák Angliában csak az irgalmas iskolák (Charity Schools) voltak. Eredetüket buzgó egyházi embereknek köszönhetik, milyenek Nelson Róbert, a „Böjtök és ünnepek“ (Fasts and Festivals) című mű szerzője, Kenneth püspök és Stanhope dekán (dean), kik nem-sokára a türelmi rendelet (Toleration Act) meghozatala után és a

18-ik száz kezdetén, új fajta iskolákat állítottak, határozottan abból a célból, hogy ellene munkáljanak annak, a mit a törvény veszélyes irányának tartottak és hogy a szegények gyermekeit az uralkodó egyházhoz kössék. Ezek az iskolák, melyek közül az iskolákat vizsgáló bizottság (Schools Inquiry Commission) mintegy 200-at talált, hogy megmaradt 1865-ig, általában egy jellegűek voltak. Tisztán nevelési céljuk nagyon kevés volt; de a Káténak és a Szertartástannak (Liturgy) és a templomoknak vasárnapokon és ünnepnapokon való látogatását szorosan erőszakolták, sőt a tanonczkodás kiváltsága sok esetben csak anglikán vallásuak fiaira szorítottatott és csak akkor volt élvezhető, midőn a tanító is, a kinek a gyermek keze alá adatott, anglikán volt. A bristoli Colston Eduard, a kinek tiszteletére még évenként kegyes orgiak ünnepeltetnek abban a városban, határozottan kikötötte az ő alapító levelében (1708.), hogy „azon esetben, ha egy iskola gyermekét a szülői rávesznek, hogy vallási istentisztelet ürügye alatt elmenjen vagy jelen legyen akármely idegen összejövetelbe vagy gyűlésbe; vagy szóval, vagy tettel ráveszik őket, vagy elijeszti az olyan istentisztelettől, a mely az anglikán egyházban megállapított vallás: az igazgatóság felhatalmaztatik, hogy e rendeletnek nem engedelmeskedő gyermeket az iskolából kiűzzék és öltözetétől megfosszák, mert teljesen ellenkezik az én hajlamommal, hogy bármely gyermeket fanatizmusban vagy oly elvekben neveljenek, a melyek ellenkeznek az anglikán egyházáival.“

Ez nagyon jellemző nyilatkozat és tisztán mutatja azok szellemét, a kik a múlt százban az irgalmas iskolákat alapították és fenntartották. És midőn 1811-ben a nemzeti társaság abból a célból megalakult, hogy a szegény gyermekeket neveljék az anglikán egyház elvei szerint, a liturgiának és káténak tanítása előíratott, mint fő és megkülönböztető vonása minden nemzeti iskolának; és az ily fajta iskolák sokkal számosabbak lettek, mint minden többi elemi iskola együtt véve. Biztosan azt lehet mondani, hogy az 1870-iki nevelési törvényig, azoknak az iskoláknak négyötöd része, a melyek a szegény gyermekek által megközelíthetők voltak, a papság befolyása alatt állott és megkülönböztető anglikán tanítással bélyegeztetett és határozottan arra voltak szánva, hogy a tanulókat vonzák az anglikán egyház isteni tiszteletéhez és befolyását erősítsék. És mi volt az eredmény? Nincs polgári osztály, a mely oly reménytelenül elidegenedett volna az anglikán egyháztól, mint éppen az az osztály, a mely ezen kivételes befolyásnak volt alája vetve. Nevelés tekintetében az ország sokat köszön a nemzeti iskoláknak és a papság törekvésének. De a főcél, a melyre az egyházi tanítás határozottan irányult, nem éretett el. Az iskolák nem segítették a templomokat megtölteni. Azok az emberek, a kik az egyház iskoláiban neveltettek, rendszeren nem járják a templomot. Az angol egyháznak igazi ereje a közép és felsőbb osztályok soraiban van, azaz határozottan azon személyek között, a kiket ifjúságukban semmi külső hatalom sem kényszerített más, mint saját tanítóik és szülőik arra, hogy a hitformát könyv nélkül tanulják. A dogmatikai tanítás védelmezőire semmi sem lehet

annyira leverő, mintha a nemzeti iskolákban nevelt férfiaknak és nőknek hitét és ilyen személyeknek jelenleg az angol egyházba való viszonyát őszintén megvizsgálják.

Ujabbán sokat beszéltek a szülők jogairól és igényeiről. Erre nézve egy érdekes kivonatot közlök a Lord Salisbury beszédjéből, a melyet a múlt octoberben Prestonban tartott:

»A vallásos nevelésben csak egy józan alapelv van, a melyhez ragaszkodniok kell és az az, hogy a szülőnek, ha csak halálos vétek által el nem játszodta, legyen meg az az elidegeníthetlen joga, hogy maga határozza el, hogy gyermeke a minden tárgyak közt legszentebb és legfontosabból milyen tanítást kapjon. Ez oly jog, a melyet semmi előhaladás sem tagadhat meg, s melynek elragadását semmiféle államszükség sem kell, hogy megengedje.«

Ha ez azt jelenti, hogy minden szülőnek joga van azt tanítani gyermekeinek, a mi neki tetszik, s abba a templomba vagy abba a vasárnapi iskolába vinni őket, a melyiket inkább szeret és a hol választék van a hozzáférhető iskolákban, szabadon gyakorolja a választást, cadit questio (arról többet nincs mit beszélni). Nincs szükség bizonyítani ezt a jogot vagy elidegeníthetetlennek nyilvánítani, látván, hogy senki sem vitatja és a mennyire jelenleg látszik, senki sem javasolta az elidegenítését. De ha azt jelenti, hogy a szülőnek joga van azt követelni, hogy az ő saját egyházának vagy felekezetének megkülönböztető theológiáját tanítsák közköltészen a közös iskolában, az ember hajlandó tudakozni, hogyan származott az a jog és hol ismertetett el. Tudtommal nem ismertetett el egy művelt államban sem. Bizonyosan sohasem ismertetett el Angliában; és egy kicsi rá gondolás, hogy mi történék egy oly faluban, a melyben csak egy iskola van, ha az anglikán, baptista, wesleyan és a presbyterian mindnyájan követelnék ezt a jogot, meg fogja mutatni, hogy ennek a követelésnek megengedése mily lehetetlennek fogna bizonyulni tétlileg. Valójában van egy tekintet, a melyben ez a jog elidegeníthetlen, minthogy azt nem idegenítheti el az ember, a mit sohasem birt.

Az igazság az, hogy a határozottabb dogmatikai tanítás iránti követelés a papságtól származik és a jóakaratu emberektől, kik aláírnak az iskolák javára, de nem a szülőktől. Az ők nevükben tétetik, de nem általuk.

A mi az eszményi munkást, a jó egyházi embert illeti, a ki nincs megelégedve a községi iskola vallásos tanításával, azért hogy hiányos és a ki mint jogot követeli, hogy az ő saját egyházának összes theologiai rendszere az elemi iskolában közköltészen taníttassék, az teljesen képzeleti személy. Ha ilyen egyén léteznék, panaszkodnék az iskolai ügyvezetőség ellen és a lelkiismereti záradék (Conscience Clause) védelme alatt követelné, hogy gyermeke visszatartassék a bibliai tanítástól, mivel az nem elég határozott és mivel ő abban felfedezte a nonconformismusnak vagy eretnkségnek szagát. De a tapasztalás azt bizonyítja, hogy egyetlen ilyen személy sem található. Az az erélyes törekvés, a mely oda irányult, hogy a képviselő szülőknak egy küldöttsége hozassék össze abból a célból, hogy

az iskolaszéktől specialisabb tanszerü oktatást követeljen, a mint nagyon tudva van, furcsa és nevetséges felsülést eredményezett.

Szerencsére sok szülő van a társadalomnak úgy alsóbb, mint felsőbb osztályából, a kik komolyan gondoskodnak gyermekeiknek vallásos tanulmányáról és oktatásáról és a kik azt ohajtják, hogy gyermekeik felnőve ahhoz a vallásos testülethez ragaszkodjanak, a melyhez családjaik tartoznak. Az atya ily esetben gyermekeit magával viszi az isteni tisztelet helyére és számukra azt a vasárnapi iskolát vagy bibliai osztályt választja, melyet a saját papja gondoz. Biztosan hozzá lehet adni, hogy az ilyen szülő olyan ember, a ki nagyra becsüli a községi iskola egyszerű bibliai oktatását és úgy tekint az, mint a mely a lehető legjobb alapot szolgáltatja a teljesebb vallásos oktatáshoz, a melyet ohajt, hogy gyermekei megszerezzenek az ő egyházközségében.

J. G. Fitchtől: VARGA DÉNES.

Adalékok a magyar és lengyel unitáriusok közötti régi testvéries viszony megismeréséhez.

Második közlemény.

Uzoni Fosztó István halhatatlan érdemű egyházi történetírónk — a mint unitárius egyházi tankönyveinkben olvasható — röviden, de meleg rokonszenvet s mély hálát kifejezőleg örökitette meg Kmita Andrásné, Wilhelm Krisztina buzgó áldozatkészségét, midőn az unitárius egyházat tetemes költséggel segítette, hogy a tőle elvett nyomda helyett Hollandiából új nyomtató sajtót és betűket szerezhessen, azon okból, mert a más hitvallásuak nyomdái az unitárius egyházi könyveket: minők az énekes- és imakönyvek, katekézis, halotti beszédek stb. nem szívesen nyomatták ki, s így az egyházi buzgóság és eleven hitélet közöttük meglankadt, az unitárius vallás terjedése, sőt csak megismerése is majdnem lehetlenné vált. A költséget, a mibe a nyomda a jóltevő asszonynak került, mintegy három ezer forint körüli összegre számítják az egykoruak is, a kik e korszak történeteit legalább nagyjában följegyezték.

Nemrég történelmi kutatásaim során véletlenül egy Binyevszki Ádám és Kmita András kolozsvári polgárok és kereskedők közötti politikai uton tárgyalt panasz iratára akadtam, melyek figyelmemet magukra vonták azért, mert az elébbi nyomdaadományozás és a panasziratok tárgya és ténye azon egy időközben történt. Nem ujat mondani akarás, nem is a jótékonyságáról híres Kmita pár hivatalos érzülete iránti kétely ébresztés vagy gyanu támasztás oka annak, hogy ez iratokat e folyóirat olvasóival megismertetem; de egyesegyedül a történetírói igazságkeresés erkölcsi kötelezettsége. Ez oly fő-fő feladata a történetírónak, a mi elől kitérnie nem szabad, még akkor is, ha teljesítése rá nézve egyénileg kellemetlen, vagy ha tisztán tudja is, hogy felfödözése rég megállapított s gyökeret vert történelmi tényeket és felfogásokat módosít vagy változtat meg.

Az itt fenforgó két történeti eseményről nézetemet e közlemény végén mondom meg. Itt előre bocsátom annak hivatalos iratokban